

ralsko nadutostjo strežejo po njegovi svobodi, uničujejo življenja naših ljudi in z žulji pridobljene materialne dobrine, se samo še bolj zavedamo, da smo ena skupnost. Od tu naprej gre za probleme znotraj skupnosti. Te hočemo in znamo reševati sami. To so problemi v naši hiši.

MARJAN BREZOVŠEK

Prispevek k analizi nacionalnega oživljanja

(Splošen oris)

1. V zadnjih dveh stoletjih so *nacionalne države* postale skupine primarne lojalnosti po celem svetu.¹ Te države so predvsem *moderne* politične oblike post-prosvetljenstva, kajti skupnost imajo za suvereno, utemeljeno na volji članov, če jih povezujejo splošne državljanske pravice. Hkrati se legitimirajo tudi z utrjeno osnovo v standardnih etničnih in teritorialnih ljudstvih. Oblikovanje takšnih novih političnih skupnosti je po navadi sledilo zgodovinsko-kulturnim gibanjem, ki so s prekinitvijo z vzpostavljeno politično ureditvijo poskušale oživiti idejo domnevno pozabljenega naroda in opredeliti njihovo identiteto v prostoru in času in vtisniti to identiteto v družbeno strukturo. Takšna oživljanja so pogosto sprožila gibanja ekonomske, družbene in politične obnove, ki so jih spremljali boji proti obstoječi državi, ljudska gibanja in spremembe mej.

V našem prispevku želimo proučiti zgolj vlogo takšnega nacionalnega oživljanja (obnavljanja) pri oblikovanju nacionalnih držav in, ker se naše zamisli o modernosti lomijo skozi narodno zavest, opozoriti na razširitev takšne vloge pri usmerjanju procesov družbenih sprememb od 19. stoletja dalje. Takšna gibanja so po navadi majhna, pogosto so to le ozke skupine znanstvenikov, umetnikov in novinarjev, vključenih v zgodovinske, filološke in folklorne dejavnosti. Kljub temu igrajo osrednjo in stalno *ponavljajočo* se vlogo v modernih družbah kot *moralni inovatorji*, ki v družbenih krizah predlagajo nove matrice kolektivnega razvoja. Ti modeli, če se sklicujejo na napredujoče družbene skupine, včasih spodbudijo pomembna ideološka gibanja, katerih cilj je tudi sprememba, rekonstrukcija obstoječe države.²

Takšna interpretacija seveda ni nesporna, kajti vse do nedavna so nacionalno oživljanje imeli tako liberalci kot marksisti bolj za spremljajoč pojav kot pa za *dejavnik družbenih sprememb*. V tem prispevku bomo zato na kratko proučili predpostavke znanih pogledov in stališč in nakazali, zakaj bi morali bolj poudariti dinamično naravo nacionalnega oživljanja.³

¹ A. H. Birch, *Nationalism and National Integration*, London 1989, str. 220–224 navaja, da je nacionalna država prinesla človeštvu vrsto koristi: zadovoljstvo, da vodijo upravljanje in vladajo domači politični voditelji namesto tujcev; občutek identitete, položaja in (po navadi) ponosa; prežemanje oblasti s politično avtoriteto, ki omogoča razvijanje javnih služb itd.

² Za popolnejši študij takšnega oživljanja gl. J. Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, London, 1987.

³ Za bolj poglobljeno obravnavo bi morali prikazati razlago izvorov in učinkov takšnih gibanj. Za ekonomsko-marksistično analizo gl. T. Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, London, 1977; in za neo-weberjanski pristop A. D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge, 1981.

2. Kljub njegovi prodornosti v obdobju po 18. stoletju so tako liberalni kot marksistični teoretiki zaradi številnih razlogov odmerili nacionalnemu oživljanju le stransko vlogo v razvoju modernih družb. Prvi je ta, da je po obeh tradicijah kot dedičih prosvetljenstva zaznati vzpon oživljanja zlasti v okviru paradigem, ki postavljajo oziroma predpostavljajo nacionalno identiteto kot pripadajočo vmesni stopnji (stanju) pri prehodu človeškega razvoja iz »fevdalnega« lokalizma h globalni družbi. Drugi razlog je ta, da je bilo nacionalno oživljanje najbolj »vidno« v »nerazvitih« področjih sveta: v 19. stoletju Vzhodna Evropa in v sodobnosti post-kolonialne države; v razvitih zahodnih državah se je medtem po nürnberškem sojenju nacionalizem zdel kot »mrtva stvar« vsaj do sredine 70. let; nikakor pa ne smemo pozabiti najnovejšega zloma socializma (komunizma) v Vzhodni Evropi in pri nas. To skupaj z nekaterimi zmajilnostmi nacionalnega oživljanja in njihovimi težnjami (kratkotrajnost, idealizacija folklore) označuje, da so bila takšna gibanja le prehodna, včasih pa tudi reakcionarna sila v modernem svetu.

Vse do pred kratkim so se zato marksistični pisci (z redkimi avstromarksističnimi izjemami)⁴ zelo malo zanimali za to oživljanje, ki je bilo v okviru njihove usmeritve le začasni (občasni) igralec znotraj zgodovinskega razpleta zaporedij posameznih razvojnih obdobj. Nacionalno oživljanje s svojim kultom kolektivne individualnosti, nadrazredne lojalnosti in ljudske suverenosti je bilo ideološko produkt zgodnjega kapitalizma in ga je uporabljala buržoazija za preseganje fevdalnega nasledstva in vzpostavljanje svoje hegemonije nad nastajajočim delavskim razredom v okviru racionalno-birokratske države. Nacionalizmu je bilo usojeno, so trdili, da ga izpodrine razredna zavest vzporedno z razvojem kapitalizma, vzpostavljajoč novo hegemonsko skupino – internacionalni proletarijat. Nacionalno oživljanje je bilo presojano samo toliko, kolikor je pospeševalo ali zaviralo pot k temu cilju; povečevano, ko je promoviralo, kot na nemškem ozemlju, obsežne političnoekonomske enote (celote), ki so bile osnovni pogoj za razvoj učinkovitega kapitalizma (in pozneje socializma); in obsojano, ko je, pojavljajoč se v Vzhodni Evropi, zavrnilo vključevanje majhnih »zaostalih« nacionalnosti v večje bolj razvite države.⁵

Celo znana novejša analiza M. Hrocha ohranja te teleološke predpostavke. Po njegovem mnenju poteka nacionalno oživljanje v treh zgodovinskih obdobjih, z vlogo znanstvenikov in kulturnikov, ki padejo v oči v fazi A, in njegovo stalno upadanje v politični fazi B, celo večje pojemanje med množično agitacijo v fazi C. Ta avtor prav tako trdi, da se narodna identiteta zmanjšuje z internacionalno naravo kapitalizma.⁶

3. V celoti so bili liberalni teoretiki bolj občutljivi, vendar pa so prav tako predpostavljali, da obstaja nekakšen proces racionalizacije, ki bo morebiti spodkopala zgodovinsko vzpostavljene kulturne razlike med ljudstvi. Ta predpostavka je razvidna v znamenitem Kohnovem razlikovanju nacionalizma na dve vrsti:

1. na racionalno politični nacionalizem, ki obsega vzpostavljanje predstavniške države, zasnovane na državljanskih pravicah, in katerega končni cilj je integracija množic v državo;

2. na oživljajoči kulturni nacionalizem, vizionarski po svoji naravi, katerega cilj je obnova nekakšne »organske« ruralne skupnosti.⁷

⁴ Dobra analiza avstromarksizma je knjiga T. Bottmora and P. Goode-a, *Austro-Marxism*, Oxford, 1978.

⁵ W. Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, 1984, str. 5–28.

⁶ M. Hroch, *The Social Preconditions of National Revivals in Europe*, Cambridge, 1985, p. 6.

⁷ H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, 1946, str. 3–4.

Prvi je nacionalizem bolj razvitih družb in njegovi zagovorniki so vzpenjajoči in optimistični srednji razredi, katerih cilji so praktični. Zgodovinsko-kulturno oživljanje je nasprotno produkt nerazvitih kmečkih grupacij brez kakšne stvarne politične zavesti na področjih Vzhodne Evrope in Azije, kjer se tradicionalne elite počutijo ogrožene z uvozom zahodne »modernizacije«. V nasprotju s temi urbani racionalističnimi državljanskimi ideali Zahoda so se te elite umaknile v legendarno zlato preteklost, da bi vzpostavile idejo duhovno prevladujoče ljudske skupnosti z zgodovinsko usodo, ki naj se kljub vsemu uresniči. Vendar pa je ta vizija izražena v pojmih romantičnega revolta nasproti znanstveni modernosti, nastali na Zahodu.

Takšno tradicionalno obujanje, pripominja Kohn, je imelo določeno vzgojno funkcijo v zgodnjem obdobju nacionalnega oblikovanja: vzpostaviti razločno kolektivno identiteto, ki je osnovni pogoj za učinkovito politično akcijo. Ko je to enkrat doseženo, morajo inicialno kulturno zavzemanje zamenjati praktični ekonomski, socialni in politični problemi, ki jih bolje izražajo politično nacionalistična gibanja, vodena s skupinami novega srednjega razreda na podlagi procesa industrializacije.⁸

Kohnova analiza je bila zelo vplivna iz dobrih razlogov, saj je osvetlila določene ključne sestavine nacionalnega oživljanja. Avtor pravilno poudarja, da obstaja močna neracionalna razsežnost teh gibanj, ki se izraža v čaščenju »primordialne« osebности naroda, ki je utelešena v njegovem jeziku, literaturi, družinskih navadah itd. in napolnjuje njihovo zgodovinsko in geografsko okolje. Njihovi člani sodelujejo in ohranjajo življenje naroda, kajti samo tako lahko uresničujejo svojo individualno in kolektivno identiteto. Takšna nacionalna identiteta je seveda lahko zgolj bolj ohlapno povezana z zgodovinsko stvarnostjo,⁹ in izpolnjena z raznimi »miti« naselitev in glorifikacijo začetkov (nastanka).¹⁰

4. Kohn prav tako korektno ugotavlja, da je takšno oživljanje predvsem obrambno in oblikovano z zavestjočasne inferiornosti njihovih družb pred vplivom znanstveno naprednih kozmopolitskih kultur. Še več, nacionalistični intelektualci iščejo v preteklosti alternativno identiteto za obrambo takšne kulture. V zgodnjem 19. stoletju so v Nemčiji nacionalisti idealizirali duhovno (intelektualno) povezanost svetega rimskega cesarstva nasproti agresivnemu racionalizmu napoleonske Francije; v poznem 19. stoletju so na Irskem povzdigovali srednjeveško Irsko kot zlato dobo svetnikov in učenjakov nasproti prestižni imperialni britanski kulturi.¹¹ Pri oblikovanju takšne identitete so (bila) ta gibanja zares pogosto pod vplivom zahodne romantične kritike kozmopolitizma in v skladu s tem deziluzije o znanstveni modernosti, kar je pripeljalo k tradicionalnim občutkom in skupinam. V 19. stoletju je to v Rusiji spodbudilo reakcionarno ortodoksno identiteto, v Franciji je v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju vodilo h konzervativnem katolicizmu.

Končno Kohn točno ugotavlja, da so bistvene razlike med komunitarnim oživljanjem kulturnega nacionalizma in državno usmerjenim gibanjem političnega nacionalizma in da je zakonit premik od prvega k drugemu. Tako je prvi manjši po obsegu, neformalno organiziran okoli umetnikov in jezikoslovcev, družboslovcev in novinarjev ter družbeno reformističnih gibanj ter predvsem vzgojen po svojem

⁸ Isto, str. 329–41 in 429–30.

⁹ W. J. Argyle, *Size and Scale as factors in the development of Nationalist movements*, v A. D. Smith (ed), *Nationalist Movements*, London, 1976.

¹⁰ Gl. več o tem A. D. Smith, *Ethnic myths and ethnic revivals*, *The European Journal of Sociology*, vol. 25 (1984), str. 283–305.

¹¹ J. Hutchinson, isto, 4. pogl.

cilju izoblikovati nacionalno zavest na vseh področjih skupnosti. Dejansko je predhodnik političnega nacionalizma v populacijah, ki nimajo politične zavesti ali formalnih političnih kanalov, kot npr. Slovaki v 19. stoletju ali Ukrajinci, razpeti med ruskim in avstro-ogrskim imperijem.¹² Še več, takšna gibanja se zakonito umikajo bolj »praktičnim« politično nacionalističnim gibanjem, ki tipično oblikujejo centralizirane birokratske stroje za mobilizacijo različnih skupin v enotno množično kampanjo. Takšen primer je v 19. stoletju otomansko cesarstvo, ko so turški »revivalisti« pripravili temelje za mladoturško modernizacijo.

5. Vendar pa je to samo en del zgodbe, kajti takšna oživljanja igrajo mnogo bolj pozitivno vlogo pri nastanku in vzponu modernih političnih skupnosti, kot pa to dopušča Kohn. Identiteta, ki jo takšno oživljanje spodbuja, t.j. »organske« skupnosti prej kot »racionalne« države, ne pomeni vračanja k primitivni, pač pa k rekonstrukciji aktivne mobilne skupnosti, ki je višja sinteza vrednot, »tradicije« in »modernosti«. Čeprav defenzivno nasproti univerzalnim modelom se takšno oživljanje ne sklicuje primarno na tradicionalne, ampak na urbane, svobodomiselnne in izobražene skupine. Ob krizah se izkristalizirajo kot gibanja, ki delujejo kot moralni inovatorji z namenom ustvariti moderno kulturo, utemeljeno na prvotnih idealih in institucijah. Končno, čeprav prehodna, so ta gibanja ponavljajoča, nastajajoča ne zgolj v zgodnjem obdobju modernizacije, ampak v vseh fazah družb po 18. stoletju.

Če nacionalno oživljanje postavlja v ospredje »organsko« pojmovanje skupnosti, tega seveda ne počne v nekakšnem atavističnem smislu. Čeprav je res, da se upira konceptu politične skupnosti, ki je povezana primarno z racionalnimi interesi (državljanstvo), ker ta dosega vrhunec samo v nekakšni anomični birokratski državi, pa po drugi strani zavrača enako tudi nezavedno vdanost okosteneli tradiciji. Racionalističnim modernizatorjem pripominjajo, da je narod »spontana« povezanost (ureditev) različnih posameznikov, združenih na podlagi občutkov, ki jih spodbuja splošna ljubezen do njihove posebne zgodovine in kulture. Tradicionalistom dodajajo, da je narod kolektiv razumno delujočih posameznikov, ki morajo zakonito obnavljati svoje vrednote in institucije v skladu s potrebami vsake generacije. Narod tako predstavlja višjo sintezo tradicije in modernosti.¹³

Zato pretiranega izražanja pripadnosti narodu in vnetega zavračanja kozmopolitizma ne bi smeli imeti za atavistično, pač pa za tipičen »običaj« (Ritual) skupin v oblikovanju (nastajanju) ali v krizah, ko posamezniki javno zagovarjajo in uveljavljajo svojo lojalnost. Dojemanje sveta poteka v policentričnih okvirih, sestavljeno iz različnih narodov, ki prispevajo k svetovnemu napredku in se učijo na podlagi sodelovanja z drugimi narodi. Takšna elastična vizija ima velike politične implikacije ob družbenem razkroju, kajti vloga tega oživljanja se kaže v spodbujanju novih izobraženih generacij, zavračanju okostenelih etabliranih elit in vabe kozmopolitizma ter vračanju k ustvarjalnemu idealu naroda, utelešenemu v kulturi.

6. Čeprav se »revivalisti« želijo vrniti k zlati dobi, to ne pomeni nujno tudi nekaj reakcionarnega; zagotovo je možno tudi vključevanje tradicionalnih religioznih in sekulariziranih vrednot kot model, po katerem je mogoče preoblikovati sedanost. Res je, revivalizem tipično odvrta svojo intelektualno konstitucijo ne od tradicionalnega, ampak od križanja religiozno-sekularnega spektruma, od religioznih reformistov, ki poskušajo pomiriti duhovne vrednote in ideje posvetnega

¹² J. Hutchinson, isto, str. 18–19 in 41.

¹³ J. Hutchinson, isto, str. 13–14, in J. Hutchinson, Cultural Nationalism, Elite Mobility and National-Building, British Journal of Sociology, vol. 38 (1977) str. 482–501.

napredka, in do tistih modernistov, ki preoblikujejo kulturne ideale v programe ekonomske, družbene in politične obnove. Takšne skupine se pojavijo ob družbenih konfliktih, ko je domača družba pod vplivom zunanje modernizacije, polarizirana med konzervativci, ki odklanjajo vse, kar je tuje, in modernisti, ki prezirajo vse, kar je domače. Namesto tega takšna gibanja z uveljavljanjem koncepta naroda, ki hkrati poudarja zgodovino in kontinuirano razvijajočo se kulturo, kombinirajo smisel identitete, ki ga daje tradicija, s smislom avtonomije, ki ga ponuja znanstveni napredek. Zato delujejo, z drugimi besedami, kot moralni inovatorji, oblikujoč matrico za tekmujoče skupine, ki lahko preusmeri njihovo energijo od konfliktov k skupni privrženosti takšnim zunanjim družbenopolitičnim modelom, ki so najbolj primerni za razvoj domačih vrednot in institucij.

To jim uspe z vpeljavo nove nacionalistične ideologije v skupnost, s katero so uveljavljeni pomeni tradicije in modernosti spremenjeni. »Modernost« (ali kot se pogosto označuje »zahodnost«) je partikularizirana na njene domače privrženke kot lokalni izraz univerzalne usmeritve k napredku, ki jo je mogoče najti *mutatis mutandis* v vseh narodih. »Tradicijo« slabi po mnenju njenih zastopnikov dokazovanje, da je sama rezultat spremenljive družbe, katere sijaj in veličina izvirata iz zakonite izmenjave z drugimi kulturami. Svet je po tej predstavi sestavljen iz različnih, toda enakopravnih narodov, ki imajo svojo lastno pot k napredku, igrajo aktivno vlogo v razvoju človeštva in ohranjajo ter razvijajo svojo ustvarjalnost s prilagojevanjem izkušenj drugih svojim posebnostim. Pri oblikovanju takšne vizije se naslanjajo na zahodno romantičnost, vendar ne kot na odrešitev. Pri tem se uveljavljajo intelektualci, ki spodkopavajo lažni univerzalizem prevladujoče kulture, da bi potrdili pluralističen pogled na razvoj človeštva.

Na ta način »revivalisti« ponujajo močno spodbudo za *avtonomen razvoj*. Z osvetlitvijo dinamičnega vidika domače preteklosti namreč omogočajo vpreženje »tradicionalnih« simbolov v »modernizacijske« namene in s poudarjanjem domačih virov napredka zagotavljajo kritiko vsakršne ideje na edini poti k modernizaciji. Skupnosti se sicer morajo učiti od drugih, po drugi strani pa tudi selekcionirati tiste elemente in načine, ki so najbolj prilagojeni oblikovanju »domače« moderne kulture in politike.¹⁴ Sodobni integracijski (nacionalni) procesi tako ne smejo zanikati posebnosti posameznih narodov, prav tako pa tudi ekonomska, družbena in politična obnova (oživljanje) posameznih narodov ne sme potekati zgolj na tradicionalni podlagi.

7. Nacionalna obnova (oživljanja) tako deluje kot sredstvo modernizacijskih sil in kot sredstvo »notranjih« virov domače skupnosti v tem okviru, če je potrebno tudi proti državi (in proti federalni nadvladi). Za utelešenje svoje vizije v družbeni ureditvi takšna gibanja za nacionalno obnovo spoznavajo in odkrivajo potrebo po politični oblasti (nadzoru nad državo), zato težijo tudi po formalno organiziranem političnem nacionalizmu. Toda čeprav je Kohn točno opazil in pojasnil ta premik, pa je pozabil opozoriti, da pri tem ne gre za odstranitev, ukinitvev ali izpodrinjenje komunitarnih (skupnostnih) z državo (politično) utemeljenih načel, kajti nacionalno oživljanje je pravzaprav ponavljajoč se pojav v mnogih družbah od 18. stoletja dalje.¹⁵ Niti ni ta pojav omejen na »nerazvite« kmetijske države, kajti po letu 1970 ugotavljamo tudi v razvitih zahodnih kapitalističnih državah takšno nacionalno

¹⁴ V zgodnjem 20. stoletju so tako irski nacionalisti reagirali nasproti prevladujočemu liberalno-individualističnemu modelu V. Britanije in se zavzemali za metodo kooperativnega kmetijstva po danskem modelu (primernejšemu za njihovo skupnostno tradicijo) in nastanek neodvisne industrijske baze po vzoru Bismarckove Nemčije.

¹⁵ V tem ponavljajočem vzorcu nacionalnega oživljanja v nasprotju s Hrochovim mnenjem ne gre za sekvenčen razvoj, ki bi povezoval starejše in novejšje oblike oživljanja.

oživljanje med manjšinami, kot so Baski, Bretonci, Waležani itd. V najnovejšem času je izrazito nacionalno oživljanje prisotno v nekdanjih t.i. socialističnih večnacionalnih federacijah (nedemokratskih, hegemonističnih). Vsekakor je nacionalno oživljanje povzročilo daleč večji problem (in izziv) evropskim državam kot pa razredni konflikt. Vse to kaže na naslednje stvari:

1. da je problem identitete v modernem svetu globoko zakoreninjen;
2. da ni enosmerne poti razvoja od »tradicije« k birokratski racionalnosti (ali premika od etnične k razredni lojalnosti);
3. da so sistemi držav in nacionalnosti v nenehni napetosti, tudi v etabliranih nacionalnih državah Zahodne Evrope (razkrivajoč njihovo problematično večetnično podlago);
4. da je razgradnja totalitarnih večnacionalnih socialističnih federacij povezana z etničnimi konflikti, ki so pogosto nasilni in krvavi, še posebej v tistih republikah, ki poskušajo doseči neodvisnost. Federalizem je bil tu predvsem institucionalen in tradicionalno podrejen zahtevam razrednega boja, v čemer so tudi korenine njegovega uničenja.

Zavest o takšnem stanju je teoretike pripeljala nazaj k analizi naroda kot »neke ideološke in institucionalne strukture ogromne moči«, ki oblikuje ekonomske in politične strukture.¹⁶

BOGOMIR NOVAK

Misliti Evropo*

Moderna Evropa se je kot identitetno zgodovinski pojem postopno oblikovala z odgovori na različne zunanje izzive: preseljevanja ljudstev, vdori Mongolov, Turkov, Arabcev, Normanov itd. V novem veku Evropa pomeni izziv za planetarni industrijski razvoj. Evropa je danes fleksibilen interakcijski sistem, ki je neločljivo povezan z vsem drugim, z evropocentričnega vidika obrobni svetom. Poznamo obdobje evropske izolacije, pa tudi obdobje evropske ekspanzije, kolonizacije in imperializma. Novoveško obdobje prevlade Evrope nad preostalim svetom je omogočilo evropocentrični pogled na zgodovino. Tako kot se spreminja v daljši zgodovini razmerje moči med Evropo in njenim zunanjim svetom, se spreminja razmerje moči tudi v Evropi: v novem veku se je center gospodarske moči preselil s sredozemskih držav na države ob Atlantskem oceanu. Model graditve družbenega sistema na podlagi boja proti zunanjemu sovražniku ni nastal šele s socializmom. Hladna vojna je Evropo razdelila na dvoje, na vzhodno in zahodno, socialistično in kapitalistično. Vprašanje je, ali padec berlinskega zidu pomeni tudi otoplitev odnosov med ljudmi na obeh straneh »železne zavese«, ali hladnemu toku sledi topli tok (Bloch).

Evropa se še vedno vidi z Atlantika drugače kot z Urala, s Skandinavije druga-

* Naslov prispevka je prirejen po knjigi Edgarja Morina: *Kako misliti Evropo*. Sarajevo, Svjetlost 1989, 174. str.

¹⁶ G. Eley, *Nationalism and Social History*, *Social History*, vol 6 (1981), str. 104.